

УДК 911.6 : 030(477)

А. І. Шушківський

н. с. відділу науково-дослідної роботи

та науково-організаційної підтримки

Енциклопедії сучасної України

Інституту енциклопедичних досліджень НАН України

АДМІНІСТРАТИВНІ ОДИНИЦІ УКРАЇНИ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У доповіді розкрито принципи розміщення в ЕСУ статей про адміністративні одиниці України та інших держав, згадано основних авторів з цієї тематики. Проведено аналіз критеріїв подання відповідних статей в українських загальних енциклопедіях, які передували ЕСУ.

Ключові слова: енциклопедія, адміністративна одиниця, село, селище міського типу, містечко, місто, район, область, райцентр.

The report reveals the principles of accommodation in ESU articles on the administrative units of Ukraine and other countries, mentioned the main authors on the subject. Also the analysis criteria submission of articles in Ukrainian encyclopedias which preceded ESU.

Key words: encyclopedia, administrative unit, village, urban village, town, city, region, district center.

Значний відсоток в Енциклопедії сучасної України (ЕСУ) складають статті про українські адміністративні одиниці, які разом зі своїми мешканцями фактично є головним багатством України. Тобто, за їхньої відсутності неможливо розкрити задекларований в ЕСУ «цілісний образ новітньої України» навіть наполовину. Від початку редколегія ухвалила розміщувати статті про всі українські селища міського типу, міста, райони й області. На сторінках ЕСУ, починаючи від 1-го тому, також друкують статті про українські села, в яких є визначні осередки художніх ремесел (наприклад, «Брустури», «Великі Сорочинці», «Іза», «Клембівка») та відбулися знакові події в історії України («Базар»). Окремий блок складають адміністративні одиниці інших країн, в яких проживають чи проживали українці, або вони чимось іншим пов'язані з Україною («Амурська область», «Баварія», «Башкортостан», «Вільнюс», «Гомельська область», «Дубоссари», «Женева»). Починаючи від 9-го тому, редколегія вирішила розширити список подання українських сіл, а саме уміщувати статті про села, які мають давню історію, раніше були містечками, селищами міського типу, містами, райцентрами, де в минулому була досить розвинута промисловість, мешкала значна кількість осіб, а нині в них є пам'ятки архітектури національного значення, багато об'єктів природно-заповідного фонду тощо (наприклад, «Жабокрич», «Завалів», «Залуква», «Івангород», «Іркліів», «Калайтанівка», «Китайгород»). Статті про українські та інших країн адміністративні одиниці готує великий авторський колектив. Редакція ЕСУ співпрацює з обласними та районними державними адміністраціями, сільськими, селищними та міськими радами, обласними, районними та міськими краєзнавчими музеями і бібліотеками, вищими й загальноосвітніми навчальними закладами, редакціями журналів і газет. Серед авторів статей про українські адміністративно-територіальні одиниці – як професійні історики, географи, геологи, літературознавці, мистецтвознавці, так і місцеві краєзнавці, вчителі, бібліотекарі, спеціалісти районних відділів і обласних управлінь культури, освіти, містобудування, секретарі та голови сільських і селищних рад. Наприклад, статтю «Кіровоградська область» готували науковці Кіровоградського педагогічного університету імені В. Винниченка – доктор географічних наук Анатолій Кривульченко, кандидат географічних наук Лариса Семенюк, кандидат біологічних наук Ва-

лентина Мірза-Сіденко, кандидати історичних наук Ірина Козир і Олександр Чорний, а також головний геолог Кіровоградської геологорозвідувальної експедиції № 37 Микола Кір'янов; статті «Велика Павлівка», «Великі Будища», «Великі Сорочинці», «Вереміївка», «Зіньків» – мистецтвознавець з Полтави Віталій Ханко; «Жашків», «Жашківський район» – кандидат історичних наук Степан Горошко, «Жван» (село Мурованоктуриловецького району) – сільський голова Людмила Марецька, «Єрки», «Катеринопіль», «Катеринопільський район» – директор Катеринопільського краєзнавчого музею Василь Яковенко, «Кириківка» (сміт Великописарівського району) – учитель історії та правознавства Заводської загальноосвітньої школи (с. Заводське підпорядковане Кириківській селищній раді) Тамара Голобородько. Статті про адміністративні одиниці інших країн редакція ЕСУ замовляє переважно історикам, літературознавцям, географам, але трапляються серед авторів і краєзнавці, журналісти, вчителі. Зокрема, один із співголів Головної редакційної колегії, академік НАН України Іван Дзюба написав статтю «Башкортостан», нині покійний член-кореспондент НАН України Олекса Мишанич – «Баня-Лука», «Воеводина», «Вуковар», професор Чернівецького університету Олександр Добржанський – «Бухарест», директор Інституту всесвітньої історії НАН України Андрій Кудряченко – «Баварія», професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка Борис Яценко – «Індіана», «Йонкерс», «Каліфорнія», «Канзас», нині покійний поет, літературознавець Петро Ротач – «Бавнд Брук», поет, перекладач, колишній 1-й секретар Посольства України в країнах Бенілюксу Всеволод Ткаченко – «Бен Метір», «Брюссель». Низку статей про адміністративні одиниці інших країн підготували українські науковці, які мешкають та працюють за межами України. Один із співголів Головної редакційної колегії ЕСУ Аркадій Жуковський з Парижа написав статті «Відень», «Єрусалим», Леонід Рудницький з Нью-Йорка – «Зальцведель», «Інгольштадт», «Кауфбойрен», нині покійний Володимир Леник з Мюнхена у співавторстві з Рудницьким – «Авгсбург», «Берстенгаден», «Ганновер», Роман Сенькусь і Андрій Макух із Торонто – «Альберта», «Гамільтон», «Едмонтон», «Йорктон», «Калгарі», «Ванкувер», «Вінніпег», Микола Неврлий з Братислави – «Братислава», «Жіліна», Микола Мушинка з Пряшева – «Бардіїв», «Бардіївський округ», «Бардіївські купелі», «Воронівський округ», «Гуменне»; «Гуменський округ», Стефан Заброварний із Щецина – «Бані Мазурські», «Верхрата», «Ждиня», Юрій Гаврилюк з Білої Підляски – «Біла Підляська», «Грубешів», «Замостя», Михайло Василик з Буенос-Айреса – «Апостолес», «Беріссо», «Буенос-Айрес», Оксана Борушенко з Куритиби – «Дорізон», «Іваї», В'ячеслав Черномаз із Владивостока – «Амурська область», «Владивосток», «Камчатський край», Богдан Осадчук з Берліна – «Берлін», Богуслава Бакула з Познані – «Варшава». Серед постійних авторів – український вчений азербайджанського походження Фергад Туранли («Баку»), молдавські вчені Костянтин Манолаке («Каушани») та В'ячеслав Степанов («Кишинів»), білоруський вчений Валентина Лебедева («Гомельська область», «Кам'янець», «Кобринь»). Досить фахово підготував статтю «Ашґабат» колишній посол Туркменістану в Україні Сердар Мурадов.

Наприкінці 1990-х рр. редколегією ЕСУ були розроблені чіткі норми, яких мають дотримуватися автори під час написання статей про адміністративно-територіальні одиниці. Розробляючи базові засади, Головна редакційна колегія ЕСУ намагалася врахувати всі позитивні особливості та недопустити й деяких огріхів українських універсальних (загальних) енциклопедій, які передували ЕСУ. Перше українське універсальне енциклопедичне видання – «Українська загальна енциклопедія» (УЗЕ) – вийшла за редакцією Івана Раковського (головний редактор), Василя Сімовича, Володимира Дорошенка та Михайла Рудницького у 1-й половині 1930-х рр. на західноукраїнських землях. УЗЕ подавала статті про всі українські населені пункти (маємо на увазі історичні українські землі, які входили у той період до складу СРСР, Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини), які на початку 1930-х рр. мали статус міста, про деякі українські села та містечка, в яких були розміщені раніше укріплення, відбувалися визначні історичні події, розташовані навколо промислових підприємств, залізничних вузлів, поблизу курортних місцевостей, родовищ корисних копалин, археологічних пам'яток

тощо. На означення нижчої ланки міських поселень в УСРР УЗЕ вживала термін «містечко», хоча постановою ВУЦВК від 25 жовтня 1925 р. він був скасований – містечка отримали статус села або селища міського типу (сmt). На сторінках цієї енциклопедії читач не знайде статей про всі села – райцентри, хоча деякі з них у 2-й половині 1930-х рр. уже отримали статус міста (наприклад, Барвінкове – 1938). У ній також надруковано багато статей про адміністративні одиниці неісторичних українських земель, в яких здебільшого навіть немає прив'язки до українців та України. Статті про адміністративні одиниці в УЗЕ переважно невеликі за обсягом («Алупка, село на півд. березі Криму, морські купелі, виноградники», «Вапнярка, село й залізнодорожна вузлова станція в Тульчинській окр., 1.430 меш. (41 % українців, 47 % жидів)»). Трохи більше інформації у таких статтях, як «Біла Церква», «Кам'янець-Подільський», «Старокостянтинів», «Харків», «Чернігів», тобто про великі українські міста. Ще розлогіші довідки про міста такого рангу, як Київ і Львів, а також Варшава, Краків, Лондон та Москва (ранжування українських міст за різними показниками – історія, культура, кількість населення, площа тощо – укладачі відповідно здійснювали станом на той період, в який самі жили). Потрібно враховувати умови творення цієї енциклопедії – за межами УСРР, яка складала основну частину українських земель. В укладачів УЗЕ не було в повній мірі доступу до радянської статистики, літератури тощо, але й, водночас, тиск польської влади був значно менший, ніж більшовицької.

Другим українським універсальним енциклопедичним виданням стала укладена під егідою Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) «Енциклопедія українознавства» (ЕУ), а точніше її «Словникова частина» (ЕУ-2). Головна редакція ЕУ, яку очолював Володимир Кубійович, знаходилася від 1951 у м. Сарсель поблизу Парижа; її основних 10 томів («А–Я») вийшло у 1955–84 рр., 11-й том з доповненнями – у 1995 р. Як місця видання зазначені Нью-Йорк і Париж, друкувалася – в Мюнхені. У 1993–2003 рр. ЕУ-2 перевидало НТШ у Львові. Доповнена й осучаснена адаптація ЕУ – «Encyclopedia of Ukraine». Її уклали в Торонтському відділі Канадського інституту українських студій за директорства Юрія Луцького та Данила Струка. ЕУ подавала інформацію про всі українські області, міста (маємо на увазі населені пункти УРСР, які на час укладання мали такий статус) та районні центри (навіть якщо вони мали статус села), деякі сmt (наприклад, немає статей про 3 Андріївки на Донеччині, які отримали статус сmt ще 1938 р.), села, які були містечками, мають багату історію, в яких відбулися знакові події в історії України, розвинена промисловість, є пам'ятки археології тощо, адміністративні одиниці, пов'язані з Україною. В ЕУ також вміщено низку статей, де інформація має виключно адміністративно-територіальний характер. Наприклад – «Аули (V–15), с.м.т. Криничанського р-ну, Дніпропетровської обл.». ЕУ римськими та арабськими цифрами в кожному населеному пункті позначала його розташування на кольоровій карті, яку додано до 10-го тому. У «Передньому слові» до ЕУ заявлено, що вона вміщуватиме «... статті присвячені ... нашим містам і більшим селам ...», «... подаватиме відомості з [географії, історії, культури і народного господарства] об'єднаними за територіальними одиницями, всебічно характеризуючи краї, з яких складається Україна» та «чужі ... міста ... у їх відношенні до України». Деякою мірою її укладачам це вдалося. Обсяги статей про великі міста, зокрема про українські обласні центри, в ЕУ значно більші ніж в УЗЕ. Статті про області коротші – вони містять інформацію про географічне положення (кількома словами), площу, населення, кількість районів, міст, сmt, сіл. «Укладена й видана провідними українськими вченими» не на території етнічних українських земель, за межами СРСР і Польщі, «у вільному світі, вона найбільш об'єктивно висвітлює найрізноманітніші аспекти українського духовного життя ...» – саме так влучно висловився Іван Гель у своїй вступній статті «Декілька слів до львівського видання Енциклопедії Українознавства» в 1-му томі ЕУ, перевиданій у Львові. Великою заслугою укладачів ЕУ є те, що вже у понад 10-ти статтях про адміністративні одиниці можна побачити пристатейну літературу: «Київ» (19 джерел), «Львів» (17), «Мюнхен» (2), «Нью-Йорк» (1), «Одеса» (14), «Париж» (7), «Полтава» (8), «Станиславів» (6), «Суми» (3),

«Тернопіль» (3, «Харків» (19). «Encyclopedia of Ukraine» не лише осучаснила інформацію в статтях, а й значно їх розширила. У багатьох статтях про адміністративні одиниці подано повнішу історію, сучасний стан викладено не так стисло, як в ЕУ. Укладачі додали до переліку значну кількість нових українських населених пунктів (наприклад, смт Асканія Нова, м. Барвінкове), але з якихось причин зникло багато позицій (м. Алмазна, смт Бабанка). Статті про українські області за обсягом стали значно більшими. У них укладачі «Encyclopedia of Ukraine» додатково описали фізичну географію, історію, промисловість, сільське господарство та транспорт, подали ширшу характеристику складу населення. З розширенням статей про українські області в них також додалася й бібліографія.

В УРСР вийшла «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ). Це перше українське універсальне енциклопедичне видання, автори та редактори якого мали доступ до статистичних даних щодо українських та інших радянських адміністративних одиниць. Її численний редакторський колектив співпрацював з різноманітними галузевими установами, науково-дослідними та науковими інститутами, ВНЗами, бібліотеками, музеями тощо. У передмові до 1-го видання УРЕ зазначено, що «загальний довідковий матеріал в УРЕ в цілому викладається якомога стисліше, проте ширше подаються довідки, що стосуються території УРСР, не тільки про великі чи історично відомі міста, але й про всі районні центри та окремі селища...». Вона розміщувала й статті про українські області. На жаль, як для енциклопедії, яка вийшла не за межами України, українські адміністративні одиниці представлено не досить добре. В її 1-му томі («А–Богунці») з загальної кількості статей про адміністративні одиниці (понад 260) українські населені пункти складають лише третю частину. Надруковано величезну кількість статей, які ні з УРСР, ні навіть з СРСР не пов'язані. Подавалися статті про українські села, де відбувалися виступи селян проти реформи 1861 р. («Безуглівка») та на підтримку революційних подій 1905 р. («Богодарівка»). Ідеологічну заангажованість УРЕ доводить і її подекуди бідна бібліографія. Наприклад, у статті «Горлівка» можна побачити рекомендовану літературу, яка рекламує переваги комуністичного устрою та стосується переважно не Горлівки, а УРСР і Донбасу. УРЕ в бібліографію вносила переважно джерела, видані в СРСР. А ЕУ, наприклад, подавала як джерела, які друкувалися у Парижі, Мюнхені, Нью-Йорку тощо, так і не ігнорувала радянських видань. Недостатньо ґрунтовне інформаційне наповнення статей про адміністративні одиниці, їхнє неповне представлення (також переважають статті про адміністративні одиниці інших держав) має й друге видання УРЕ. Значним досягненням стало розміщення в ньому статей про всі українські райони.

Редколегія ЕСУ хоч і намагалася врахувати всі позитивні та не допустити недоречні моменти, подекуди має у вже виданих томах і свої огріхи з різних причин. Нині співробітники Інституту енциклопедичних досліджень НАН України працюють над створенням джерельної бази про адміністративні одиниці, яка має постійно доповнюватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія Сучасної України. Т. 1–13. – К., 2001–2013.
2. Железняк М. «Енциклопедія сучасної України»: історія, сучасний стан та перспективи // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Число 1. – С. 5–13.
3. Железняк М. Історія енциклопедичної справи в Україні // Україна дипломатична. – Вип. Х. – К., 2009. – С. 1077 – 1081.
4. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина: У 11 т. Репринтне відтворення видання 1955–1995. – Л., 1993–2003.
5. Encyclopedia of Ukraine. Vol. 1–5. – Toronto; Buffalo; London, 1984–1993.
6. Українська Загальна Енциклопедія: У 3 т. – Л.; Станіславів; Коломия, 1930–35.
7. Українська Радянська Енциклопедія: У 17 т. – К., 1959–65.
8. Українська Радянська Енциклопедія: Видання друге: У 12 т. – К., 1977–85.